

ՆՎԻՐՅԱԼ ԼԵԶՎԱԲԱՆԸ. ԳԵՎՈՐԳ ԶԱՅՈՒԿՅԱՆ
(Ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)*

ՄԵՐԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Գևորգ Զաչուկյան, լեզվաբանություն, հայերենի համեմատական քերականություն, հայ քերականական մտքի պատմություն, հնդեվրոպական լեզվաբանություն, ընդհանուր լեզվաբանություն, լեզվաբանության պատմություն, լեզվաբանության տեսություն:

Կան գիտնականներ, որոնք իրենց գիտակցական ողջ կյանքը նվիրում են գիտությանը, գիտության զարգացմանը, հետազոտական աշխատանքին:

Նրանք գիտության յուրատիպ նվիրյալներ են, հետազոտական և գիտական աշխատանքի առաքյալներ, որոնց կյանքն անեղր է, անվերջ, իսկ գիտական ժառանգությունը դեռ երկար ժամանակ ծառայում է հազարավոր սերունդների: ՀնՍՀ գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս, գիտության վաստակավոր գործիչ Գևորգ Բեգլարի Զաչուկյանն այդ գիտնականներից մեկն է՝ լեզվաբանության անխոնջ նվիրյալը: Ծնունդով լուռեցի է, լուռեցի հայտնիներից մեկը: Ծնվել է 1920 թ. ապրիլի 1-ին Կալինինոյի շրջանի Շահնազար (ներկայիս Լոռու մարզի Մեծավան) գյուղում: 1937 թ. ավարտել է Երևանի Շահումյանի անվան միջնակարգ դպրոցը, իսկ 1941 թ.՝ Երևանի պետական համալսարանի (ԵՊՀ) բանասիրական ֆակուլտետը: Բանակում ծառայելուց հետո՝ 1944 թ., ուսումը շարունակել է ասպիրանտուրայում՝ մեծ հայագետ Հ. Աճառյանի ղեկավարությամբ: 27 տարեկանում պաշտպանել է թեկնածուական ատենախոսություն՝ «Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում» թեմայով, դրանից 8 տարի անց՝ 1955 թ.՝ դոկտորական ատենախոսություն՝ «XVIII–XIX դդ. լեզվաբանական միտքը և աշխարհաբարի հարցերը» թեմայով:

Անվանի գիտնականն ապրել է ընդամենը 85 տարի. մահացել է 2005 թվականին:

Ավելի քան վեց տասնամյակ զբաղվել է գիտահետազոտական և գիտամանկավարժական աշխատանքով: Մանկավարժական գործունեությունը սկսվել է Երևանի պետական համալսարանից: Սա կարևոր շրջան էր մեծ գիտնականի կյանքում. նրա գիտական հետաքրքրության ուղիները նախանշվեցին հենց այս ընթացքում: Լեզվաբանը դասավանդել է

* Ներկայացվել է 16. VI. 2020 թ., ընդունվել է տպագրության 26. VI. 2020 թ.:

ժամանակակից հայոց լեզու, գրաբար, լատիներեն, հին հունարեն, գերմաներեն, լեզվաբանության պատմություն, համեմատական քերականություն, ընդհանուր լեզվաբանություն և այլ առարկաներ: Գրեթե բոլորը գիտեին, որ նա Համազանց խոստապահանջ էր գիտության մեջ, բայց հետաքրքիր է՝ դասախոսությունները բավական մատչելի էին: Որքան որ բարդ էր նրա խոսքը գիտական աշխատանքներում, նույնքան մատչելի էին դասախոսությունները:

Դասախոսական և հետազոտական աշխատանքը հմտորեն համատեղել է նաև վարչական աշխատանքի հետ. երկար տարիներ ղեկավարել է ԵՊՀ-ի օտար լեզուների, ապա՝ ռոմանագերմանական բանասիրության ամբիոնը: Ժամանակակիցները հաճախ պատմում են Գ. Զահուկյանի աշխատասիրության, մեծ եռանդի, աշխատանքային խիստ ռեժիմի մասին, որը գրեթե անխախտ էր և անփոփոխ: Նրա անձնական կյանքը գիտական, գիտամանկավարժական աշխատանքն էր: Ամբողջությամբ նվիրված է եղել գիտությանը, կրթությանը, իր ողջ ժամանակը հատկացրել է դրանց:

Հայագիտության, հայ լեզվաբանական միտքը զարգացնելու առումով շրջադարձային եղավ, երբ Գ. Զահուկյանը նշանակվեց Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի տնօրեն: Նա կարողացավ իր՝ արդեն ունեցած ահռելի գիտական փորձը ծառայեցնել ի նպաստ ինստիտուտի գիտական աշխատանքների կայացման: Լեզվաբանի ղեկավարելու տարիներին ստեղծվեցին նոր բաժիններ, ուղենշվեցին գիտության նոր բնագավառների ուսումնասիրություններ, բացի այդ՝ հրաշալի գիտական կադրեր պատրաստվեցին: Այսպիսով՝ նա նաև հետաքրքիր դպրոց ստեղծեց: Լեզվաբանի հետևորդները, աշակերտներն այսօր էլ զգում են Զահուկյանական շունչը ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտում և յուրաքանչյուր տող, նախադասություն, հոդված գրելիս անպայման մտածում են, թե ինչ կասեր Գ. Զահուկյանը:

Մեծանուն գիտնականը կատարել է գիտական ահռելի աշխատանք: Շատ բազմազան է Գ. Զահուկյանի գործունեությունը: Նրա ներգրծումը բավական մեծ է լեզվաբանության բոլոր ոլորտներում. անդրադարձել է գրեթե բոլոր բնագավառների ուսումնասիրությանը՝ հայերենի համեմատական քերականություն, հայ քերականական մտքի պատմություն, հայոց լեզվի պատմություն, հայ բարբառագիտություն, ժամանակակից հայոց լեզվի նկարագրություն, հնդեվրոպական և նոստրատիկ լեզվաբանություն, ընդհանուր լեզվաբանություն, լեզվաբանության պատմություն, լեզվաբանության տեսություն ... Դժվար է նկատել գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը բավական մեծ է, իսկ առավել հետաքրքրականն այն է, որ այս բոլոր բնագավառներում նա բերել է իր նորույթը:

Գ. Զահուկյանը բավական ինքնատիպ և պրպտուն միտք ուներ, ցանկացած նյութ քննելիս անպայման որևէ նորամուծություն էր անում, գրեթե չկա մի բնագավառ, որին անդրադարձել է և այդտեղ չի թողել իր հետքը: Այսպես, օրինակ, հայ քերականական մտքի և հայոց լեզվի պատմությանը նվիրված ուսումնասիրություններով [«XVIII–XIX դդ. լեզվաբանական միտքը և աշխարհաբարի հարցերը» (անտիպ), «Գրաբարի քերականության պատմություն» (1974 թ.)] նա ներկայացնում է գրաբարի

քերականական համակարգի ազդեցությունից զերծ աշխարհաբարի նկարագրություն ստեղծելու խնդիրը, լեզվի նորմավորման սկզբունքների մշակման ու լեզվի զարգացման հարցերը:

Նա ներկայացնում է հայոց լեզվի պատմական զարգացման ընթացքը [«Հայոց լեզվի զարգացումն ու կառուցվածքը» (1969 թ.), «Հայոց լեզվի պատմություն: Նախագրային շրջան» (1987 թ.)], ստեղծում է հայոց լեզվի պատմության ամբողջական ուսումնասիրություն, ներկայացնում հայերենի նախագրային շրջանի լիակատար պատմությունը, հայերենի պատմական զարգացման հետագա փուլերի ամբողջական բնութագիրը, առաջին անգամ հայերենի նկատմամբ կիրառում է լեզվաժամանակագրության մեթոդը, մանրամասն քննում ու գնահատում աշխարհաբարի զարգացմանը վերաբերող տեսությունները, կատարում հայոց լեզվի պատմության շրջանաբաժանում: Նրա «Հայոց լեզվի պատմություն: Նախագրային շրջան» աշխատությունն այնքան մեծ ազդեցություն ուներ հայ լեզվաբանական մտքի զարգացման վրա, որ դրա համար արժանացավ ՀԽՍՀ պետական մրցանակի, իսկ այս շրջանաբաժանումը մինչ օրս հայ լեզվաբանները, հայագետները լայնորեն կիրառում են:

Հայերենի համեմատական քերականության բնագավառում [«Հին հայերենի հոլովման սիստեմը և նրա ծագումը» (1959 թ.), «Сравнительная грамматика армянского языка» (1982 թ.)] ներկայացնում է հայերենի առնչությունները հնդեվրոպական ու այլ ընտանիքների պատկանող բազմաթիվ հին և հնագույն լեզուներին, ճշգրտում հայերենի տարածքային դիրքը հնդեվրոպական լեզուների շարքում, հայերենի հնդեվրոպական ու խոռոչաբարտական ենթաշերտերը, անդրադառնում հայերենից ուրարտերենին, խեթերենին և այլ լեզուներին անցած փոխառություններին, ուսումնասիրում հայերենի անհայտ ծագման բառաշերտը, ներկայացնում նոր ստուգաբանություններ [«Ստուգաբանական բառարանի» (2010 թ.)]:

Մեծ է Գ. Զահուկյանի ավանդը նաև հնդեվրոպական լեզուների պատմահամեմատական ուսումնասիրության մեջ [«Новые урартско-индоевропейские параллели» (1965 թ.), «Взаимоотношение индоевропейских, хуритско-урартских и кавказских языков» (1967 թ.), «О так называемой “глутальной” теории в индоевропейстике» (1986 թ.)]: Նա առաջինն է, որ քննել է հնդեվրոպական, խոռոչաբարտական ու կովկասյան լեզուների փոխհարաբերությունը՝ բացահայտելով հնդեվրոպական և խոռոչաբարտական զուգաբանություններ, որոնք վկայում են այդ լեզվաընտանիքների միջև գոյություն ունեցած հեռավոր ցեղակցությունը: Առաջինն է, որ զբաղվել է նոստրատիկ լեզվաբանության հարցերով:

Հայ բարբառագիտության բնագավառում ևս մեծ գիտնականը հանդես է եկել նորամուծություններով. նա ստեղծել է նոր գիտակարգ՝ վիճակագրական բարբառագիտություն [«Հայ բարբառագիտության ներածություն» (1972 թ.)], առաջադրել հայ բարբառների դասակարգման բազմա-հատկանիշ սկզբունքը և վիճակագրական բարբառագիտության մեթոդը:

Ընդհանուր լեզվաբանության և լեզվաբանության տեսության բնագավառում հատկապես հիշատակելի են լեզվաբանության պատմության

չըջանաբաժանման, լեզվական մակարդակների, կաղապարման մեթոդի, լեզվի տեսության հարցերը, որոնք տարբեր աշխատություններում ու հոգվածներում ներկայանում են աստիճանական զարգացմամբ [«Լեզվաբանության պատմություն» (1960–1962 թթ.), «Общее и армянское языкознание» (1978 թ.), «Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները» (1974 թ.), «Универсальная теория языка» (1999 թ.)]:

Անվանի լեզվաբանի մտքում անընդհատ համընդհանուր լեզվաբանական տեսություն ստեղծելու գաղափարն է եղել. տարիներ շարունակ անդրադարձել է այս հարցին: Նրա նպատակն էր մշակել լեզվաբանական նկարագրության միասնական և ընդհանրական սկզբունքներ, միևնույն սկզբունքներից ելնելով՝ մի քանի պարզ գործողությամբ ընդգրկել լեզվի ամբողջ համակարգը՝ և՛ արտահայտության պլանը, և՛ բովանդակության պլանը, և՛ դրանց փոխհարաբերությունը: Նշենք, որ նման միտք ունեցել են հայտնի լեզվաբաններից շատերը, ինչպես, օրինակ, Ն. Խոմսկին, Լ. Ելմսլեր: Նրանք էլ են ստեղծել համընդհանուր լեզվաբանական տեսություն, բայց դրանք մնացել են որպես տեսական ուսումնասիրություններ: Ջահուկյանի առավելությունն այն է, որ նա ոչ միայն ստեղծեց նոր տեսություն, այլև գործնականում կիրառեց այն հնչույթաբանության նկատմամբ, հետագայում նաև՝ ժամանակակից հայերենի բառակազմության և իմաստաբանության նկատմամբ [«Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն» (1989 թ.)]: Իհարկե, պետք է նշել՝ տեսությունը լիարժեք չի կիրառվել գործնականում, և հուսով ենք, որ հետագայում լեզվաբանները կգաղղվեն այս խնդրով, և տեսանելի կլինի տեսության լիարժեք կիրառելիությունը գործնականում:

Գ. Ջահուկյանն իր ընդհանուր լեզվաբանական հայացքները մշակել, ըմբռնումները ներկայացրել է հենց համընդհանուր լեզվաբանական կաղապարի ուսմունքի ազդեցությամբ: Այսինքն՝ ցանկացած լեզվական և լեզվաբանական խնդիր լուծել է ըստ համընդհանուր լեզվաբանական կաղապարի ընձեռած հնարավորությունների [«Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը» (1969 թ.), «Общее и армянское языкознание» (1978 թ.), «Универсальная теория языка» (1999 թ.)]: Նրա նորամուծությունները չեն սահմանափակվում միայն լեզվաբանական տեսության մշակմամբ, տեսական նշանակություն ու կարևորություն ունեցող խնդիրների և հարցերի սպառիչ ձևակերպումով, նա առանձնահատուկ մոտեցում է ցուցաբերում նաև տերմինակերտման բնագավառում: Լեզվաբանական հայացքների զարգացմանը զուգահեռ՝ որոշակի զարգացում է ապրել նաև տերմինակերտումը: Նորաստեղծ այդ տերմինները կարելի է համարել համընդհանուր լեզվաբանական տեսության տերմինաբանություն:

Լինելով մեծ նորարար և ցանկացած նորույթի կողմնակից՝ անվանի գիտնականը մեծ ծառայություն է մատուցել ոչ միայն հայ, այլև համաշխարհային լեզվաբանական մտքի զարգացմանը՝ լեզվաբանական դանազան հարցերի գիտական ու ճշգրիտ լուծումներ տալու բնագավառում: Այսօր էլ գիտական վեճերի ու տեսակետների բախման առարկա են դառնում լեզվաբանական այնպիսի հարցեր, որոնցից շատերի գիտական և սպառիչ պատասխանները տվել է Գ. Ջահուկյանը: Նա հրաշալիորեն

տիրապետում էր և՛ նախորդների ձեռքբերումներին, և՛ ժամանակակիցների գործունեությունը, և՛ հետաքրքիր ձևով կարողանում էր այդ ամենի մեջ գտնել այն հիմնական կորիզը, որը մշակման արդյունքում կարող է օգտակար պտուղներ տալ: Գ. Զահուկյանն այն մեծերից էր, որը ճանաչելի դարձրեց հայ լեզվաբանությունն աշխարհին, իսկ նրա առաջ քաշած դրույթներն արդիական են ցայսօր և լայնորեն կիրառվում են:

ՄԵՐԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Բ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի գիտաշխատող, ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի լեզվաբանության ամբիոնի վարիչ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ ընդհանուր և կիրառական լեզվաբանություն, լեզվաբանության պատմություն և տեսություն, լեզվաբանական տերմինաբանություն, հայոց լեզվի ուսումնասիրություն, լեզվաբանական նորագույն ուղղություններ ու մեթոդներ, լեզվի ձևային նկարագրություն և կադապարում, հետազոտության արդի մեթոդներ: Հեղինակ է 2 մենագրության (1 համահեղինակությամբ) և 30 հոդվածի:

meri.sargsyan@lang.sci.am, meri.sargsyan@isec.am